

ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

FORMS OF ECONOMIC AND LEGAL RESPONSIBILITY ENTITIES

Ольховик Л.А.,

*кандидат юридичних наук,
доцент, доцент кафедри цивільного та трудового права
Одеського національного морського університету*

Ременяк А.Д.,

*магістрант
Навчально-наукового морського гуманітарного інституту
Одеського національного морського університету*

У статті розкрито зміст понять і особливостей таких правових категорій, як «господарсько-правова відповідальність», «господарські санкції», «відшкодування збитків», проаналізовано українське законодавство на наявність єдиного визначення юридичної відповідальності. Запропоновано внести зміни до господарського кодексу України, що значно полегшило б кодифікацію законодавства про адміністративну відповідальність через можливість узгодження переліку заходів адміністративної відповідальності, що можуть бути застосовані до фізичних і юридичних осіб.

Ключові слова: юридична відповідальність, санкції, відшкодування збитків, штраф, пеня.

В статье раскрыто содержание понятий и особенностей таких правовых категорий, как «хозяйственно-правовая ответственность», «хозяйственные санкции», «возмещение убытков», проанализировано украинское законодательство на наличие единого определения юридической ответственности. Предложено внести изменения в Хозяйственный кодекс Украины, что значительно облегчило бы кодификацию законодательства об административной ответственности через возможность согласования перечня мер административной ответственности, которые могут быть применены к физическим и юридическим лицам.

Ключевые слова: юридическая ответственность, санкции, возмещение убытков, штраф, пеня.

This article describes concepts and specifications of such law categories as "commercial responsibility", "commercial sanctions", "damage recovery", analyzes the Ukrainian legislation in respect of the unified concept of legal responsibility. It proposes to make amendments to the Commercial Code of Ukraine in order to simplify codification of legislation on administrative responsibility, via the opportunity to arrange the list of administrative responsibility measures to be imposed on natural persons and legal entities.

Key words: legal responsibility, sanctions, damage recovery, fine, penalty.

Постановка проблеми. Становлення України як правової держави зумовило реформування правової системи, вдосконалення законодавства, що регулює відносини в усіх сферах суспільного життя, проте, незважаючи на досягнення національної юридичної науки, коло питань вивчено ще недостатньо. Це стосується питання господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарської діяльності. Значну частину положень про відповідальність суб'єктів господарювання за результатами своєї діяльності у господарсько-правових відносинах узагальнено та визначено з прийняттям Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. (далі – ГК України), в якому цим питанням присвячено розділ V [1].

Стан опрацювання. Загалом розробленням низки питань щодо вдосконалення ГК України відносно питання форм господарсько-правової відповідальності займалися такі науковці, як Д.Х. Липницький, А.Д. Болотова, О.М. Вінник та А.П. Віхрова. Тому завданнями статті є аналіз форм господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання, визначення юридичного закріплення.

Метою статті є аналіз чинного законодавства, що регулює форми господарсько-правової відповідальності, для визначення прогалів у ГК України.

Виклад основного матеріалу. Значення юридичної відповідальності, як і господарсько-правової, наразі істотно зростає у зв'язку з підвищенням ролі правових засобів у виконанні завдань регламентації господарського обігу. Відповідальність має розглядатися як один із дієвих важелів механізму господарювання, що справляє значний вплив на прискорення економічного розвитку нашого суспільства [2, с. 52].

Деякі вчені вважають за необхідне формування єдиного виду юридичної відповідальності підприємців за

порушення встановленого державою порядку здійснення підприємницької діяльності – підприємницької відповідальності. Слід зазначити, що у юридичній літературі немає єдиного визначення господарсько-правової відповідальності. Д.Х. Липницький і А.Д. Болотова вважають, що господарсько-правова відповідальність є певним механізмом перекладання несприятливих наслідків з одного учасника господарських відносин на іншого [3, с. 412]. На нашу думку, слід наголосити, що господарсько-правова відповідальність – це не перекладання несприятливих наслідків з одного учасника господарських відносин на іншого, не трансформація цих відносин, а виникнення цих несприятливих наслідків. Господарсько-правова відповідальність – це різновид юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань суб'єктами господарської діяльності. Вона первісно виникає у суб'єкта господарської діяльності, який не виконує чи неналежним чином виконує зобов'язання.

На думку О.М. Вінник, характерними (видовими) ознаками господарсько-правової відповідальності є такі: сфера застосування – господарські правовідносини (господарсько-майнові та/або господарсько-організаційні); юридична підстава – акти господарського законодавства та господарські договори; фактичні підстави – господарське правопорушення; змістом господарсько-правової відповідальності є заходи впливу (санкції) – майнові (відшкодування збитків, штрафні санкції, конфіскація) та/або організаційні (призупинення дії або анулювання ліцензій, скасування відомостей державної реєстрації, примусова реорганізація тощо); дія та порядок застосування залежно від виду та форми господарсько-правової відповідальності можуть бути судовими або претензійно-позовними (ст. 222 ГК України) [4, с. 314].

Згідно зі ст. 216 ГК України учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбаченому ГК України, іншими законами та договорами. Таким чином, поняття господарсько-правової відповідальності визначається у ч. 1 ст. 216 ГК України через поняття господарських санкцій. У ГК України законодавець закріпив лише 4 форми господарсько-правової відповідальності, назвавши їх видами господарсько-правових санкцій: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції. Різновидами останніх є санкції майнового характеру (вилучення майна/прибутку, що за своїми правовими наслідками подібне до конфіскації; адміністративно-господарські штрафи) та організаційного характеру (зупинення дії або анулюванні ліцензій, скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання тощо).

Господарсько-правові санкції можна класифікувати за різними ознаками:

- за критерієм змісту впливу – на грошові (сплата штрафних санкцій, господарсько-адміністративного штрафу, відшкодування збитків) та натуральні (заміна неякісної продукції на якісну);
- за критерієм безпосередньої спрямованості – на майнові (конфіскація, сплата штрафних санкцій, відшкодування збитків, господарсько-адміністративний штраф) та організаційні (господарсько-організаційні, оперативно-господарські санкції);
- залежно від виду порушених відносин – на санкції, що застосовуються в договірних відносинах (відшкодування збитків, штрафні, оперативно-господарські), і санкції, що застосовуються в позадоговірних відносинах (відшкодування збитків, адміністративно-господарські санкції);
- залежно від обсягу відповідальності правопорушника господарська відповідальність може бути повною, обмеженою і підвищеною. Повна відповідальність означає відшкодування контрагентові або державі всіх видів збитків (шкоди), понесених ними (втрата або ушкодження майна, понесені додаткові видатки і недержані доходи). Обмежена відповідальність встановлюється в нормах права, які визначають обмежений розмір відповідальності, встановлюють максимальний розмір збитків або в них містяться приписи не стягувати з боржника певні види збитків. Підвищена відповідальність передбачається законодавцем для особливо небезпечних правопорушень.

Однак це означає ототожнення господарсько-правової відповідальності і господарських санкцій, адже господарсько-правова відповідальність полягає в реалізації санкцій як заході відповідальності у господарських правовідносинах, юридичними підставами якої є акти господарського законодавства та господарські договори.

Систему актів законодавства, що передбачають застосування відповідальності у господарських відносинах, види, форму та розмір санкцій, що застосовуються до порушника, містять нормативно-правові акти різної юридичної сили, наприклад, ГК України та Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), Податковий кодекс України від 01.01.2011 р. (далі – ПК України), закони України «Про захист прав споживачів» в ред. від 10.06.2017 р., «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 11.07.2013 р., Указ Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки» від 17.09.2001р. та інші.

У найменуванні ст. 217 ГК України господарські санкції названі правовим засобом відповідальності у сфері господарювання. Однак це не означає ототожнення господарсько-правової відповідальності і господарських санкцій, оскільки господарсько-правова відповідальність полягає в

реалізації санкцій як заході відповідальності. Легальне визначення господарських санкцій містить ст. 217 ГК України, згідно з якою господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, внаслідок застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки [5, с. 190].

Господарсько-правові санкції можна класифікувати за різними ознаками. Наприклад, за критерієм змісту впливу – на грошові (сплата /штрафних санкцій, господарсько-адміністративний штраф, відшкодування збитків) та натуральні (заміна неякісної продукції на якісну). Залежно від обсягу відповідальності правопорушника господарська відповідальність може бути повною, обмеженою і підвищеною. Повна відповідальність означає відшкодування контрагентові або державі всіх видів збитків (шкоди), понесених ними (втрата або ушкодження майна, понесені додаткові видатки і недержані доходи). Обмежена відповідальність встановлюється в нормах права, які визначають обмежений розмір відповідальності, встановлюють максимальний розмір збитків або в них містяться приписи не стягувати з боржника певні види збитків. Підвищена відповідальність передбачається законодавцем для особливо небезпечних правопорушень. Найпоширенішою є позиція, відповідно до якої покладення на учасника господарських відносин господарсько-правової відповідальності породжує передбачені законом або договором майнові наслідки.

Відшкодування збитків, заподіяних порушенням правил здійснення господарської діяльності, є заходом господарсько-правової відповідальності. Відшкодування збитків – це відновлення майнового стану учасника господарських правовідносин за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника [5, с. 200].

У ч. 2 ст. 224 ГК України названі два види збитків: витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна (реальний збиток) і не одержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або дотримання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною (втрачена вигода). Склад збитків визначається ст.ст. 224–225 ГК України. До збитків належать такі: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання іншою стороною; недержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання іншою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом.

Відповідно до ст. 235 ГК України за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Відкритий перелік оперативно-господарських санкцій, що сторони можуть застосовувати з відповідною фіксацією в договорі, передбачений ч. 1 ст. 236 ГК України та не є вичерпним. Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання іншою стороною.

У процесі здійснення регулювання та контролю господарської діяльності уповноважені органи державної влади, органи місцевого самоврядування виявляють порушення суб'єктами господарювання встановлених законодавчими актами правил і норм й у випадках, передбачених законом, застосовують до порушників встановлені заходи

відповідальності, зокрема адміністративно-господарські санкції [6, с. 216].

Звернемося до змісту закріплених у ст.ст. 239–248 ГК України конкретних видів адміністративно-господарських санкцій. До них належать такі: вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); призупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпорتنих операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; призупинення дії ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії (патенту) на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання.

У літературі справедливо відзначається, що поняття штрафних санкцій (ст.ст 230–234 ГК України) не можна ототожнювати з поняттям адміністративно-господарського штрафу (ст. 241 ГК України). Адміністративно-господарський штраф застосовується уповноваженими органами державної влади або місцевого самоврядування, а штрафні санкції – за ініціативою інших учасників відносин у сфері господарювання. Адміністративно-господарський штраф стягується в дохід державного або місцевого бюджетів, а штрафні санкції – в дохід бюджетів учасників господарських відносин. Крім того, адміністративно-господарський штраф застосовується виключно за порушення тих правил здійснення господарської діяльності, які встановлені в законах України. Водночас штрафні санкції застосовуються за порушення господарських зобов'язань, встановлених у договорах [7, с. 155].

Висновки. Отже, господарсько-правова відповідальність – це різновид юридичної відповідальності за невиконання чи неналежне виконання зобов'язань суб'єктами господарської діяльності. Вона первісно виникає у суб'єкта господарської діяльності, який не виконує чи неналежним чином виконує зобов'язання. У ГК України

законодавець закріпив лише 4 форми господарсько-правової відповідальності, назвавши їх видами господарсько-правових санкцій. До них належать такі: відшкодування збитків, штрафні санкції, оперативно-господарські санкції, адміністративно-господарські санкції. Різновидами останніх є санкції майнового характеру (вилучення майна/прибутку, що за своїми правовими наслідками подібне до конфіскації; адміністративно-господарські штрафи) та організаційного характеру (зупинення дії або анулюванні ліцензій, скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання тощо).

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що з огляду на поширеність у законодавстві України санкцій, які за своїм змістом є адміністративно-господарськими (в розумінні ГК України), доцільно було б, на нашу думку, у ГК України виділити норми глави 27 «Адміністративно-господарські санкції» в окремий розділ з аналогічною назвою, а вже всередині цього розділу провести поділ на заходи адміністративного припинення та заходи адміністративної відповідальності. Крім того, такий підхід значно полегшив би кодифікацію законодавства про адміністративну відповідальність через можливість узгодження переліку заходів адміністративної відповідальності, що можуть бути застосовані до фізичних і юридичних осіб.

Слід зазначити, що неоднозначно називаються у законах суб'єкти, до яких застосовується адміністративно-господарський штраф: у Законі «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» – суб'єкти підприємницької діяльності, у Законі «Про ціни і ціноутворення» – підприємство та організація, у Законі «Про захист економічної конкуренції» – об'єднання та суб'єкти господарювання, у Законі «Про захист від недобросовісної конкуренції» – господарюючі суб'єкти, у Законі «Про електроенергетику» – суб'єкти господарської діяльності, у містобудівному законодавстві – підприємства, їх об'єднання, установи та організації. На нашу думку, необхідно визначити єдину термінологію відносно суб'єктів, до яких застосовується адміністративно-господарський штраф.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.
2. Машковська Л.В. Поняття та ознаки відповідальності некомерційних суб'єктів господарювання. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 4 (12). С. 52–63.
3. Подцерковний О.П., Квасніцька О.О., Смітюх А.В. Господарське право: підручник / за заг. ред. О.П. Подцерковного. 2-ге вид., доп. і перероб. Х.: Одиссей, 2011. 640 с.
4. Щербина В.С. Господарське право: підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2006. 656 с.
5. Господарське право: практикум / за заг. ред. В.С. Щербини. К.: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
6. Віхров О.П. Адміністративно-господарські санкції як гарантія права суб'єктів господарювання на економічну безпеку. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2012. № 3. С. 216–220.
7. Подцерковний О.П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине. О., 2005. 308 с.